

Summary

This article gives a brief overview of the basic principles of philosophical movement of existentialism in literature. The controversial inner world of characters within the war prose of the German writer Heinrich Böll and the Belarusian writer Ivan Naumenko is analyzed in all the details. Various indicators of literature of existentialism, including elements of literature of the absurdity, difficult system of literary images and details are studied very carefully.

Keywords: war, philosophy, literature, existentialism, absurdity, fear, romance, character, hero, detail, life, death.

УДК 801.81+821.111 Вордсворт:82-144(477)

Карбашевська О. В.,
кандидат філологічних наук,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ)

БАЛАДА ВІЛЬЯМА ВОРДСВОРТА “ТЕРЕН” (“THE THORN”): ПОЕТИКА, ФОЛЬКЛОРНІ ВИТОКИ, УКРАЇНСЬКІ ПЕРЕГУКИ

*“Відтоді, безумовно, змінилися оспівані ним
краєвиди озер південної Англії.
Але крапля роси на тичинці похиленої квітки,
жайвір над полем жита чи замшілий валун –
усе те, в чому Вордсворт як ніхто інший
умів добачати безсмертну поезію Природи –
досі живуть у його рядках”.*
Максим Стріха [5, 128]

Постановка проблеми. Взаємини англійського фольклору з авторською творчістю досі залишаються малодослідженою галуззю у вітчизняній фольклористиці. Усна народна творчість є сконденсованим інформаційним носієм культурно-історичної пам'яті етносу, художньою моделлю свідомого, емоційного й психологічного складу національної спільноти та її індивідів. Пронизуючи усі сфери діяльності людини, фольклор інтенсивно виявляє та відтворює свою сутність у мистецтві. А невід'ємна закоріненість літератури Англії у її фольклорні пласти є необхідною умовою для збереження цілісності, самотутності й динамічного розвитку феномена британського письменства у часо-просторовому вимірі.

Однією із яскравих сторінок зближення й тісного переплетення усної та писемної традицій стала епоха романтизму, коли зацікавлення рідним та іншомовним уснопоетичним словом призвело до становлення і розквіту жанру літературної балади. Протягом ХХ ст. світоглядно-філософська течія англійського романтизму (1785–1830) перебувала у центрі постійної уваги російського та українського літературознавства і, як наслідок, особливостям цього напрямку присвячено ґрунтовні праці Н. Михальської, А. Анікста, Б. Реїзова, Р. Самаріна, А. Єлістратової, Н. Дьяконової, а також Р. Багрій, Т. Бовсунівської, Н. Жлуктенко, Р. Зорівчак, С. Павличко, М. Стріхи, К. Шахової та інших вчених. Що ж до явищ фольклорно-літературних взаємин, фольклоризму в англійській літературі, то частково ці

питання піднято у дослідженнях М. Алексеєва, В. Жирмунського, Н. Єліної, І. Качуровського, Г. Нудьги, І. Девдюк, І. Арендаренко, К. Багратіон-Мухранської. Проте фольклорні витоки поетичної творчості В. Вордсворта, зокрема балади “Терен” (1798), не ставали предметом спеціального дослідження у вітчизняній фольклористичній науці. Це й зумовлює актуальність нашої роботи.

Мета дослідження – комплексний аналіз фольклоризму художньо-поетичного твору В. Вордсворта “Терен” (1798). Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**: проаналізувати змістоформу балади В. Вордсворта “Терен” (1798); з’ясувати фольклорні витоки вірша В. Вордсворта “Терен” (1798); встановити сюжетно-тематичні паралелі до усного прототипу Вордсвортового вірша в українській народній баладі.

Виклад основного матеріалу. Літературна діяльність представників “озерної школи” В. Вордсворта (1770–1850), С.Т. Колріджа (1772–1834) і Р. Сауті (1774–1843) репрезентує перший етап англійського романтизму. В. Вордсворт відомий в історії англійської та світової літератури передовсім як автор низки новаторських на той час за своєю суттю віршів, котрі, разом зі славетною “Поемою про Старого Мореплавця” (1798) С.Т. Колріджа, увійшли до поетичної збірки “Ліричні балади” (1798), а також маніфесту англійського романтизму – передмови до другого і третього видань цієї книги (1800, 1802). З-поміж ліричних балад, народжених у період співпраці В. Вордсворта та С. Т. Колріджа у 1797–1798 роках, коли дві родини проживали неподалік одна від одної у графстві Сомерсет на південному заході Англії, привертає увагу балада із промовистою назвою “Терен”.

К. Шахова відмітила: “із зорового враження виникає сюжет балади “Терен”, однієї з найтрагічніших у збірці” [11, 251]. Тут означений рослинний образ є домінантним та композиційно-обрамлюючим. Так, у першій строфі, яку поет присвятив змалюванню тернини, “старий і сірий” (“old and grey”) [тут і далі переклад О. К.], “без листя і шипів” (“no leaves it has, no thorny points”), “цей бідолашний терен” (“this poor thorn”) є “скоцюрбленовузлуватою масою” (“a mass of knotted joints”) і “меланхолійною рослиною” (“a melancholy crop”) [16, 73]. У розлогії експозиції, окрім терну, романтик вихопив із гірського краєвиду ще дві значимі для поеми пейзажні деталі, а саме “замулений ставок, вода в якому ніколи не висихає” (“muddy pond of water never dry”) та “насип землі” (“heap of earth”) [16, 73–74].

Спрямовуючи сюжет у трагічне русло, В. Вордсворт уподібнив тернове дерево та насип землі до дитячого силуету. Для цього романтик увів образ “дворічної дитини” (“a two-years’ child”) до текстової тканини першої станси: “Він (терен – О. К.) виглядає таким старим і сірим. / Не вище дворічної дитини” (“It looks so old and grey. / Not higher than a two-years’ child”) [16, 73]. У п’ятому ж вірші “цей насип землі, покритий мохом” (“this heap of earth o’ergrown with moss”) – “величиною наче могила немовляти” (“is like an infant’s grave in size”), “проте ніколи, ніколи і ніде / могила немовляти не була й наполовину такою гарною” (“but never, never any where, / an infant’s grave was half so fair”) [16, 75].

Подієвість досліджуваного твору вибудовано за допомогою художнього засобу ремінісценції. Трагедію Марти Рей (Martha Ray) розкривають наступні

мотиви: зрада Стівеном Хіллом (Stephen Hill) закоханої у нього героїні, божевілля покинутої дівчини, народження позашлюбної дитини, дітозгубництво й каяття. Адже, незважаючи на домовленість про день церковного шлюбу, “*Стівен іншій дівчині дав обітницю / І з іншою дівчиною до церкви / Необачно пішов –*” (“*Stephen to another maid / Had sworn another oath; / And with this other maid to church / Unthinking Stephen went–*”) [16, 77].

В уяві селян табуйована місцина (ставок та насип землі) виявляє ознаки здійснення великого гріха – убивства новонародженої дитини. Так, “... *яскраво-червоний мох є червоним / Від крові того бідолашного немовляти*” (“... *the scarlet moss is red / With drops of that poor infant's blood*”). А якщо пильно вдивитися у воду ставка, то побачиш дитячу тінь і обличчя, яке дивиться на тебе (“... *if to the pond you go, / And fix on it a steady view, / The shadow of a babe you trace, / A baby and a baby's face, / And that it looks at you*”) [16, 80]. Місцевій громаді так і не вдалося притягнути Марту Рей до судової відповідальності, бо гадана могила немовляти завадила віднайти сліди злочину. Коли селяни прийшли до пагорба з лопатами, “... *красивий насип, пагорб моху / Перед їхніми очима заворушився; / І навкруги на цілих п'ятдесят ярдів / Траву струснув на землю*” (“... *the beautiful heap, a hill of moss / Before their eyes began to stir; / And for full fifty yards around, / The grass it shook upon the ground*”) [16, 80–81]. Як бачимо, створена у руслі готичної традиції та з дотриманням задекларованих В. Вордсвортом засад романтичного напрямку у розширеній “Передмові” до третього видання “Ліричних балад” (1802), балада “Терен” (1798) відтворила “спонтанні вияви могутніх почуттів”, отримала “певний колорит фантазії”, а також представила просте, буденне у незвичному ракурсі [16, 392, 407].

Щодо версифікаційних особливостей Вордсвортових поем загалом, і балади “Терен” (1798) зокрема, то П. Брюстер у дослідженні “Вплив народної балади на поезію Вордсворта” (1938) відзначив експериментальний характер опрацювання баладної станси, який стосувався “здебільшого додавання рядків до звичних чотирьох, а також варіювання порядку тетраметрів і триметрів. Використана метрична стопа – ямб, за винятком “*The Reverie of Poor Susan*” (1797) і “*The Childless Father*” (1800), у яких поет відмовляється від нього заради анапеста” [13, 599].

“Терен” (1798) В. Вордсворта складається із двадцяти трьох строф, кожна з яких має одинадцять рядків. Згідно сканування метричного малюнка твору П. Брюстером, строфічна будова балади є такою: рядки 1–3 – тетраметри; 4 – триметр; 5–8 – тетраметри; 9 – триметр; 10–11 – тетраметри. Схема римування: a-b-c-b-d-e-f-f-e-g-g [13, 600].

Одним із поштовхів до створення балади “Терен” (1798) стали мальовничі краєвиди селища Холфорд (Holford), а саме пагорби Кванток (Quantock), серед яких на той час мешкав В. Вордсворт із своєю сестрою Дороті. У 1843 р., п'ятдесят років після написання поеми, романтик продиктував Ізабеллі Фенвік зауваги до близько 350 віршів, які “проливали читачеві світло на обставини творчості, історичний контекст та інтенції поета” [15, 12]. У примітці, що стосувалася виникнення твору “Терен” (1798), митець розповів про одну зі своїх прогулянок підчас грози. За словами автора, вражений тим, як пластично негода окреслила непримітну за “спокійної

та сонячної днини” тернину, він взявся за завдання увіковічнити її засобами поезії, подібно до того, як гроза перетворила терен на “величний об’єкт” [цит. за: 16, 73].

Важливими є також літературні і фольклорні підвалини балади “Терен” (1798). На них звернули увагу такі дослідники творчості англійського романтика, як П. Брюстер, В. Річі й Д. Робінсон: 1) балада Г.-А. Бюргера “Донька священника із Таубенхайна” (“Des Pfarrers Tochter von Taubenhain”) у англійському перекладі В. Тейлора (William Taylor) “The Lass of Fair Wone” (1796) [13, 604], [16, 73, 261]; 2) балада Чайлда “Жорстока мати” (“The Cruel Mother”, № 20) [13, 605] та шотландська народна балада “Ah there she’s lean’d her back to a thorn” [16, 73].

У контексті фольклоризму художнього доробку В. Вордсворта зупинимося на фольклорних витоках балади “Терен” (1798). Ось вісім рядків шотландської народної балади, які змальовують народження позашлюбної дитини та дітозгубництво, із нотатника В. Вордсворта:

*Ah there she’s lean’d her back to a thorn,
O and alas-a-day, O and alas-a-day
And there she has her baby born.
Ten thousand times good night and be wi’ thee.
She has houked a grave ayont the sun,
O and alas-a-day, O and alas-a-day
And there she has buried the sweet babe in.
Ten thousand times good night and be wi’ thee* [цит. за: 16, 73].

Наведена пісня близько стоїть до фрагментарного варіанту № 20А: “Жорстока мати” (“The Cruel Mother”) зі збірки “The English and Scottish Popular Ballads” (5 томів, 10 частин, 2-е вид., 1898) американського фольклориста Ф. Чайлда (1825–1896). Ось англійський текст варіанту А та далеко недосконалий переклад автора цієї статті:

1. AND there she’s leand her back to a thorn,
Oh and alelladay, oh and alelladay
And there she has her baby born.
Ten thousand times good night and be wi
thee.	1. I там вона оберлася спиною об терен,
Ой лихо, ой лихо
I там вона народила своє дитя.
Десять тисяч разів на добраніч, от і
все.
2. She has houked a grave ayont the sun,
And there she has buried the sweet babe in.	2. Вона вирила могилу до схід сонця,
I там вона поховала своє солодке дитя.
3. And she’s gane back to her father’s ha,
She’s counted the leeleast maid o them a’.
*****	3. I повернулася вона до зали свого батька,
Вважалася вона найправдивішою дівчиною з
них усіх.
*****
4. ‘O look not sae sweet, my bonie babe,
Gin ye smyle sae, ye’ll smyle me dead.’
*****	4. “Ой не дивися так солодко, моє вродливе дитя,
Твоя посмішка мертва”.
*****

[14, 220]

Цікаво, що інший варіант цієї ж балади Чайлда, а саме № 20С [14, 220–221], перегукується із переспівом, який здійснив І. Франко у 1914 р. [9, 151–152]. Український художник слова повідомив у передмові до перекладів старшотландських балад, що послуговувався німецькомовним посередником – збіркою народних пісень “Галерея народів” О. Л. Б. Вольфа (Франкфурт-на-Майні, 1837) [9, 141].

Сам Ф. Чайлд у вступній статті до № 20 також зауважив переклад Вольфом варіанту С у “Галереї народів” (“Wolff, Halle der Völker, I, 11”) [14, 220].

Варіантам шотландської балади № 20 притаманне яскраве демонологічне та релігійне забарвлення. Так, несподівана зустріч “жорстокої матері” із привидами немовлят (від одного до трьох), котрі часто грають у м’яча, відбувається біля церкви чи батьківського замку. У діалозі героїня висловлює бажання мати власних дітей, котрих вона би одівала “у шовк такий гарний” (“in the silk so (sae) fine”) (вар. В (J)) [14, 220], “у шовку такі гарні” (“in the silks so (sae) fine”) (Е, К (F)) [14, 222], “найкращий шовк” (“the finest silk”) (I) [14, 224], “атлас гарний” (“satin fine”) (С) [14, 221], “атласи такі гарні” (“satins so fine”) (Н) [14, 223], годувала би “хлібом і вином” (“the bread and wine”) (К) [14, 225], “білим хлібом і вином” (“the white bread and wine”) (I) [14, 224], “борошняним хлібом і вином” (“flour-bread an wine”) (J) [14, 224], “молоком не тільної корови” (“the ferra cow’s milk”) (I) [14, 224], “купала би у вранішньому молоці” (“wash ye ay in morning milk”) (С) [14, 221], стелила би “м’які перини / І доглядала вранці, вночі та вдень” (“saft in beds o down, / And watch ye morning, night and noon”) (L) [14, 225] тощо.

Діти ж нагадують матері про відповідальність за скоєний злочин, розповідають про своє перебування у раю й про пекельні муки, які очікують на героїню. Так, із варіантів Ф. Чайлда № 20 I і № 20 J подають найрозлогіші описи покарань: “Сім років дикою пташиною у лісі, / Сім років рибою у воді, / Сім років церковним дзвоном, / Сім років воротарем у неклі” (“Seven years a fowl in the woods, / Seven years a fish in the floods. / Seven years to be a church bell, / Seven years a porter in hell”) [13, 224], і, відповідно, “Ту будеш сім років птахою на дереві, / Ту будеш сім років рибиною у морі. / Ту будеш сім років вузром у ставку, / І сім років ти будеш глибоко у неклі” (“Ye sall be seven years bird on the tree, / Ye sall be seven years fish i the sea. / Ye sall be seven years eel i the pule, / An ye sall be seven years doon into hell”) [14, 224].

Окремо варто згадати про № 20 Н, який відрізняється від решти варіантів узагальненим портретним описом героїв, а саме наявністю (відсутністю) вбрання привидів немовлят та його колористики. Вплетені до риторичної фігури градації, кольори “червоний – зелений – тілесно-білий” нагнітають драматичність зображення й, водночас, увиразнюють “безневинність” (“innocence”) смерті “трьох вродливих хлопчиків” (“three bonnie boys”): “Перший був одітий у червоне, / Щоб показати безневинність їхньої жертви. / Інший був одітий у зелене, / Щоб показати, яку смерть вони прийняли. / Інший був голісіньким, / Щоб показати, що вбито їх при народженні” (“The first o them was clad in red, / To shew the innocence of their blood. / The neist o them was clad in green, / To shew that death they had been in. / The next was naked to the skin, / To shew they were murderd when they were born”) [14, 223].

Д. Аткінсон у дослідженні “Історизм, символіка й значимість “Жорстокої матері”” (1992), проаналізувавши численні варіанти пісні, які не ввійшли до збірника Ф. Чайлда, дійшов висновку, що, гра у м’яча, яскравий колір одягу однієї чи кількох дітей (червоний, багрянний тощо) символічно вказують на присутність постаті Христа, іноді святих Петра і Павла, а провідною темою балади є “драма Судного дня” [12, 373].

Щодо перегуків в українській народній баладі, то, згідно сюжетно-тематичного каталога О. Дея, проблематика народження позашлюбної дитини і дітовбивства розробляється піснями особистої та родинної тематики із циклів I–L: “зрадливе зведення дівчини, втрата вінка”, а саме “дівчина з дитиною хоче втопитися, козак-звідник спиняє її” (I–L-20), та I–M: “дітозгубництво”. Ці українські пісні привернули увагу ще основоположників вітчизняної фольклористичної науки, зокрема І. Франка (“Жіноча неволя в руських піснях народних”, 1882), В. Гнатюка (“Пісня про покритку, що втопила дитину”, 1919), К. Квітки (“Українські пісні про дітозгубницю”, 1927), а також сучасних вчених, наприклад, В. Козловського (“Трагічне як один з естетичних аспектів української народної балади”, 2004) та інших науковців.

На відміну від шотландської балади “Жорстока мати” (№ 20), українські пісні, що належать до сюжетного типу “дівчина з дитиною хоче втопитися, козак-звідник спиняє її” (I–L-20), наснажені різноманітними рослинними образами. Це “барвінок”, “вишня”, “калина”, “клен” тощо. Скажімо, у “За річкою, за Дунаєм” (I–L-20) “Дівча сина породила, / В вишневім саду схоронила, / Калиною обсадила, / Барвінком обстелила” [1, 372]. У “Ой за гаєм, ой за гаєм, за Дунаєм” “Іще зоря, іще зоря не сходила, / Дівка дитину, дівка дитину вродила, / В кленовий лист, в кленовий лист угорнула, / Барвіночком, барвіночком поповила, / В тихий Дунай упустила” [1, 372].

У двох баладах названого сюжетного типу, а саме у “По тім боці за Дунаєм”, “За річкою, за Дунаєм”, батько “пробужає” (“розбуджає”) “своє дитя”. Так, у першій з названих пісень, герой рятує свого сина – майбутнього захисника Вітчизни від ворога-“турка”: “– Вставай, вставай, мій синочку, / Поїдемо на війночку: / Будем турка воювати, / Свою землю відбивати” [1, 371].

Як бачимо, окремі балади сюжетного типу I–L-20 художньо відновлюють утверджену суспільством модель ідеальної світобудови. Показовою у цьому відношенні є пісня “Ой за гаєм, ой за гаєм зелененьким”, де гармонія майбутнього щасливого сімейного життя бачиться у злагоді із силами природи (вітер буде “колисочку колисати” і “синочка годувати”) та у відповідності із усталеними морально-етичними нормами суспільства. У постійній праці та піклуванні про власних дітей, клопотах по скеруванню їх на добру життєву дорогу баладні батьки-герої будуть “поваженьки дождити” від громади, дорослих дітей і онуків, як колись “поваженьки дожидала” їхня “матка”: “– Ти, дівчина моя люба, / Ой не тужи головоньки: / Як дождемо неділеньки, / Та поїдем до містечка, / Да й купимо колисочку, / І повісимо в садочку / На зеленому дубочку: / Буде вітер повівати, / Колисочку колисати, / Нам синочка годувати. / Нас же матка годувала. / Поваженьки дожидала, / То й ми будем годувати, / Поваженьки дождити” [1, 370]. Тепло наведеного звернення чоловічого персонажа, визнання ним батьківського обов’язку підносять до рівня пріоритетних цінностей у людському соціумі створення міцної сім’ї й виховання гідної молоді.

Щодо пісень про дітозгубництво із циклу I–M, то вони розпадаються на два сюжетні типи. У першому (I–M-1) розгортання сюжету відбувається через діалог із квалем, котрий розповідає про свою доньку Катерину, яка, втопивши немовля

у криниці, йому *“страму (жалю, слави) наробила”*. У другій групі балад (I–M-2) рибалки виловили у ріці дитя й сповістили про це громаду: *“Наїхали риболовці рибоньки лапать; / Не злапали [щуки]-риби, злапали лина, / Узяли на рученьки – аж то дитина”* [1, 388]. Загалом, означені тексти відзначаються спорадичністю вплетення у словесні картини фітоморфних образів (*“барвінок”, “шипшина”* тощо).

Пісні про коваля (I–M-1) акцентують на мотивах топлення позашлюбної дитини у криниці (морі, ріці), а також на замовлянні вищих сил: бога (вітра). Так, побоюючись людської кари, Катерина у одних варіантах *“бога молила (просила)”* дати *“вітри (морози, сніги)”*, у інших піснях – *“з буйним вітром говорила”* повіяти *“дощичком дрі(о)бнесеньким”*, щоб перетворити місце скоєння злочину і саму дорогу до криниці на усамітнену, табуовану місцину, наприклад: *“– Ой дай, боже, вітри та морози, / Гей, щоб занесли стежки та дороги”* [1, 379], *“– Повій, вітре буйнесенький, / Спусти дощик дрібнесенький, / Да позаливай-стежки-дорожки, / Щоб туди люде не ходили, / Щоб з колодязя води не носили, / Щоб шипшини не зворушили, / Щоб дитини не вловили, / Щоб громаді не доложили!”* [1, 385].

На відміну, балади сюжетного типу I–M-2, окрім мотивів топлення молодою матір'ю у ріці сповитого у китаї чи біле немовляти, вилону рибалками дитини, детальніше зупиняються на покаранні матері-дітозгубниці та дидактичному каятті-пересторозі дівчини-покритки. Тут, зокрема, сцена впізнання злочинниці виписана за допомогою яскравих уснопоетичних засобів, котрі естетизують і ушляхетнюють фольклорне відображення дівочої краси й цнотливості. Низка протиставлень, а саме кількісне (*“всі” – “одна”*), поведінки жіночих персонажів (*“попереду йдуть” – “позаду іде”* (*“наперед скачучи” – “іззаду плачучи”*, *“впереді” – “назаді”*)), портретного живопису (*“позачесувані (порозчісувані, почесані)” – “нечесана”*, *“віночки в'ють (несуть)” – “віночка не в'є (не несе)”*, *“в віночках” – “в чіпочку”*), душевно-психологічного стану (*“веселенькі” – “смутна”* (*“невеселенька”*)), вибудовують символ *“вінок – чесність дівчини”*: *“Дівочки йдуть й віночки в'ють, позачесувані, / Тільки одна молода дівчина нечесана йде, (2) / Й на свою та головоньку віночка не в'є”* [1, 387], *“Всі дівочки-паняночки веселенькі йдуть, / Да на своїх головоньках віночка несуть; / Молодая Буйнистрівна позаду іде, / А на своїй головоньці вінка не несе”* [1, 396].

Цікавою на рівні рослинного образу *“thorn” / “терен”* у сцені дітонародження є спорідненість балад шотландської *“Жорстока мати”* (№ 20) та української про *“випадковий і попереджений інцест (кровозмішення)”* (II–A-1). Так, аналіз текстів *“Жорстокої мати”* (№ 20) зі збірника Ф. Чайлда показує, що цей фітоморфний образ фігурує у 8 із 13 варіантів, а саме у зав'язці № 20 А, В, С, J та у розвитковій сюжету № 20 Е, F, G, I. У процентному відношенні це складає 61,538462%. У № 20 Е *“thorn”* доповнюється образом *“дерева”* (*“a tree”*), № 20 Н – заміняється *“деревом”* (*“a tree”*) та *“каменем”* (*“a stone”*), № 20 D – *“дубом”* (*“an oak”*) й *“деревом”* (*“a tree”*). Скорочені варіанти № 20 К, L, M зредували сцени народження і дітозгубництва, а тому, очевидно, і не містять рослинних свідків дітовбивства.

Терновий куц у шотландській баладі № 20 виступає опорою для героїні у момент пологів. Вона або спирається спиною на терен (вар. у записнику

В. Вордсворта, у збірнику Ф. Чайлда – А, С, F, J), або сідає під цією рослиною (В), чи стає ногою на терен (Е, G): “Вона обперлася спиною об терен, / Її дитя народилося” (“*She’s leand her back to the thorn, / There was her baby born*”, вар. F) [14, 222], “Вона сіла під терном / Гарні квіти при долині / І там народила солодке дитя. / А зелене листя росте рідко” (“*She sat down below a thorn / Fine flowers in the valley / And there she has her sweet babe born. / And the green leaves they grow rarely*”, В) [14, 220], “Вона стала ногою на терен / І там народила двоє дітей” (“*She set her foot unto a thorn, / And there she got her two babes born*”, Е) [14, 221].

Експозиції 5 із 23 українських пісень про сватання сина до матері і брата до сестри (II–А-1) у книзі “Балади. Родинно-побутові стосунки” (1988) прикметні згадкою слова “терен” (“тернина”), а інших 4 пісень – “дерен”, який, згідно упорядників тому балад, тут є синонімом до іменника “терен” [2, 25]. Отже, образ “терен” притаманний для експозиції 9 із 23 балад (39,130435%). У зачині решти уснопоетичних текстів цієї тематики присутні такі образи, як “терем” (1 вар.), “верба” (2), “явір” (1), “лобода” (1), “вишневий садочок” (1) тощо. У виокремлених вірцях опис подієвого простору позначений однотипністю, коли “вдова молода” виходить з-під терну (терема, дерену, явора):

*Гой у полі був дерен,
Нема більше лиш оден.*

*(Й) а з-під того дерена
Вийшла вдова молода.*

Породила сини два,

Два сини породила,

В китай чистий вповила,

В тихий Дунай пустила [2, 25].

*Там, де Дунай глибокий,
Стоїть терем високий.*

А із того терема

Вийшла вдова молода.

Вийшла вдова молода

Та й сподила два сина.

Китайкою сповила

Та й на Дунай пустила [2, 26].

Наведені тексти цікаві тим, що взаємозаміна іменників “дерен” і “терем” не призводить до помітних смислових змін чи втрат, оскільки балади не подають додаткових відмітних ознак ані дерев’янистої рослини, ані архітектурної споруди. До того ж, сполучення із означенням “високий”, як, скажімо, у П. Чубинського “стоїть терем високий” [10, 888], “вийшов терен високий” [10, 926], часом викликає сумніви щодо сутності зображуваного предмета.

Прикметно, що М. Драгоманов у праці “Слов’янські переробки Едіпової історії” (1907) зауважив давність поняття “терем” у піснях про кровосумішку та процес переходу слова у “терен”. Подавши найбільш характерний, на думку фольклориста, варіант із п’ятого тому семитомних “Праць етнографічної експедиції...” (1874) П. Чубинського, а саме “Над морем глибоким стоїть терем високий” [4, 24–26], дослідник звернув увагу у одній із приміток до цього тексту на той факт, що у варіанті Я. Головацького, який було надруковано у часописі “Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете” (книга третя, 1870), замість назви жіночого помешкання фігурує рослинний образ: “у одному з галицьких варіантів старинне слово терем заступлено словом терен, бо тепер народ уже його не розуміє”. М. Драгоманов продовжив, що це дало змогу створювати словесні картини квітучої тернини та

навів приклад іншої пісні за Я. Головацьким: “А у полю тернина, / Білим цвітом зацвіла, / А с-під тої тернини, / Вийшла вдова молода і т.д.” [4, 26].

Наведемо тлумачення понять “терем”, “терен” і “дерен”. Так, за десятиим томом одинадцятитомного академічного словника української мови (1979–1980), “терем” це “1. у Київській Русі та феодальній Росії – високий боярський або князівський будинок у вигляді башти <...>”; “2. *заст.* багатий поміщицький будинок” [6, 85]. Щодо лексеми “терен”, то вона має такі два основні значення: “колючий кущ родини розових, що дає темно-сині їстівні плоди з терпким кисло-солодким присмаком”, а також “місцевість, територія” [8, 85]. А “дерен” це “поверхневий шар ґрунту, вкритий травою і трав’янистими рослинами <...>”; “кущ або дерево родини кизилівих з їстівними кислувато-солодкими ягодами; кизил”; “ягоди цієї рослини” [3, 247].

Також п’ятий том семитомного “Етимологічного словника української мови” (1982–2012) навів дві ґенези іменника “терем”. Походження слова у другому значенні “зарість” подано за “Словником поліських говірок” (1974) П. Лисенко: “очевидно, результат видозміни слова *т́ерен, терни*” [7, 551].

Особливості фольклорної еволюції поняття “терем” у “терен” та творення нового варіанту зачину зафіксувала, на наш погляд, пісня “За Дунаєм широким”, записана Г. Танцюрою від Явдохи Зуїхи у 1919 р. (с. Зятківці, Гайсинського р-ну Вінницької обл.). Тут і у першому, і в другому дистихах використано іменник “терен”, який уже позначає рослину, що підкріплено дієсловом “*росте*”, й, водночас, ще зберігає значення заміненого слова “терем”, адже у ньому “*живе вдова молода*”: “*За Дунаєм широким / Росте терен високий. / А у тому терену / Живе вдова молода*” [2, 27].

У варіантах, записаних у другій половині ХХ ст., маємо “*Росте терен (дерен) широкий*” (1956 (1989) р.), “*Ой глибоко, глибоко / Росте терен високо*” (1971 р.), “*Ой у полі ріс терен, / Там він виріс сам єден*” (1973 р.) тощо [2, 28–33]. Отже, протягом ХІХ–ХХ ст. експозиції балад про інцест (II–А-1) продемонстрували варіацію іменників у напрямі “терем → терен → дерен” і, відповідно, позначуваних ними об’єктів довкілля. Це стало можливим завдяки, з одного боку, відходу поняття “терем” у минуле і набуття словом в одній з українських говірок значення “зарості”, тобто кущі або інша рослинність, а з іншого боку, – креативності й імпровізації колективного творця, його любові до гри зі звуком, словом і контекстом пісні.

Варто відмітити, що, окрім шотландської балади “Жорстока мати” (№ 20), темі дітозгубництва у світі британського баладного фольклору також присвячено “*Sheath and Knife*” (“Піхви і ніж”, № 16), “*Mary Hamilton*” (“Марія Гамільтон”, № 173) тощо.

Висновки. У підсумку, поетика романтичної балади “Терен” (1798) В. Вордсворта (1770–1850) закорінена у британську усну народну творчість. На творче сприйняття поетом грозового пейзажу із терновим кущем мала вплив шотландська фольклорна балада “Жорстока мати” (№ 20). “Озерник” художньо трансформував домінуючий рослинний образ “*thorn*” (“терен”) народнопоетичного твору у символ дітозгубництва й виніс його у назву літературної балади. Як усна, так і авторська балади виписані моторошно-готичними фарбами. На основі чотирирядкової баладної станси із перехресним римуванням В. Вордсворт,

зберігши чотириступні та триступні ямби, оригінально розбудував строфу балади “Терен” (1798).

Порівняльний аналіз шотландської фольклорної балади “Жорстока мати” (№ 20) та її українських перегуків, а саме пісень сюжетного типу “дівчина з дитиною хоче втопитися, козак-звідник спинає її” (I–L-20) та циклу “дітозгубництво” (I–M), показав, що типологічно спільним є релігійне забарвлення творів. Самобутність українського способу опрацювання цієї теми полягає у реалізмові і дидактизмові фольклорного відображення подій із селянського життя, у гармонійному співіснуванні світу людини і природи та оживленні останньої, а також наснаженості текстів фітоморфними образами “барвінок”, “вишня”, “калина”, “клен”, “шипшина” тощо. На відміну, містично-фантастичний сюжет шотландської балади змалював колізії із життя вельможних героїв, залишив світ природи за межами художнього відображення, однак увів до баладно-подієвого простору рослинні образи “терен” (“thorn”), “дерево” (“a tree”), “дуб” (“an oak”) тощо.

Фітоморфний образ “thorn” / “терен” споріднює шотландську баладу “Жорстока мати” (№20) та українські пісні про інцест (II–A-1). Однак в українській баладі цей рослинний образ функціонує всередині тріади співзвучних іменників “терем – терен – дерен”, у якій протягом XIX–XX ст. відбулися процеси наближення семантичних значень трьох слів і їх паралельного побутування, а також стала показовою тенденція до заміщення поняття “житло” рослинними образами. Майбутню варіативність цих фрагментів, як одну з притаманних ознак фольклору, може спричинити усамостійнення образу “дерен” на позначення кизилу та його подальша видозміна.

Перспективи подальшого розвитку проблеми “фольклор і англійська література” вбачаємо у поглибленні та розширенні аналізу фольклоризму творчості В. Вордсворта та інших поетів-романтиків, а також проведенні порівняльних студій англо-шотландського й українського народнопоетичного слова.

Література

1. Балади. Кохання та дошлюбні взаємини / [упоряд. О. І. Дей, А. Ю. Ясенчук (тексти), А. І. Іваницький (мелодії)]. – Київ : Наукова думка, 1987. – 472 с.
2. Балади. Родинно-побутові стосунки / [упоряд. О. І. Дей, А. Ю. Ясенчук (тексти), А. І. Іваницький (мелодії)]. – Київ : Наукова думка, 1988. – 528 с.
3. Дерен // Словник української мови : [в 11-ти т.] / [редкол. : Білодід І. К. (голова) та ін.]. – Київ : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 2. / [ред. Доценко П. П. та ін.]. – 1971. – С. 247.
4. Драгоманов М. Слов'янські переробки Едіпової історії / М. Драгоманов // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство : [в 4-х т.]. – Л. : Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка, 1899–1907. – Т. IV. – 1907. – С. 1–116.
5. Стріха М. Вождь “озерної школи” / М. Стріха // Улюблені англійські вірші та навколо них / [пер. і упор. М. Стріхи]. – Київ : Факт, 2003. – С. 125–128.
6. Терем // Словник української мови : [в 11-ти т.] / [редкол. : Білодід І. К. (голова) та ін.]. – Київ : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 10. / [ред. Бурячок А. А. та ін.]. – 1979. – С. 85.
7. Терем² // Етимологічний словник української мови : [в 7-ми т.] / [редкол. : Мельничук О. С. (голов. ред.) та ін.]. – Київ : Наукова думка, 1982–2006. – Т. 5. / [уклад. : Болдирев Р. В. та ін.]. – 2006. – С. 551.
8. Терен // Словник української мови : [в 11-ти т.] / [редкол. : Білодід І. К. (голова) та ін.]. – Київ : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 10. / [ред. Бурячок А. А. та ін.]. – 1979. – С. 85.

9. Франко І. Старошотландські балади / І. Франко // Збір. творів : [у 50-ти т.] / [редкол. : Басс І. І. та ін.]. – Київ : Наукова думка, 1976–1986. – Т. 10 : Поетичні переклади та переспіви / [ред. О. Є. Засенко ; упор. та ком. Ф. П. Погребенника]. – 1977. – С. 141–205.
10. Чубинський П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край : [у 7-ми т.] / П. Чубинський. – Спб., 1872–1879. – Т. 5 : Песни любовные, бытовые, семейные и шуточные. – 1874. – 1209 с.
11. Шахова К. О. Англійський романтизм / К. О. Шахова // Наливайко Д. С. Зарубіжна література ХІХ століття. Доба романтизму : [підручник] / Д. С. Наливайко, К. О. Шахова. – Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2001. – С. 226–335.
12. Atkinson D. History, Symbol, and Meaning in “The Cruel Mother” / D. Atkinson // Folk Music Journal. – 1992. – Vol. 6, № 3. – P. 359–380.
13. Brewster P. G. The Influence of the Popular Ballad on Wordsworth’s Poetry / P. G. Brewster // Studies in Philology. – 1938. – Vol. 35, № 4. – P. 588–612.
14. The Cruel Mother // The English and Scottish Popular Ballads : [in 5 vol.] / [ed. by F. J. Child]. – Reprint ed. – Boston ; New York : Houghton, Mifflin and Company, 1898. – Vol. I. – P. I. – 1898. – P. 218–227.
15. The Fenwick Notes of William Wordsworth [Electronic resource] / [ed. by J. Curtis]. – 2007. – P. 12. – Mode of acces : <http://www.humanities-ebooks.co.uk/pdf/7.pdf>.
16. William Wordsworth and Samuel Taylor Coleridge. Lyrical Ballads and Related Writings / [ed. by W. Richey and D. Robinson]. – Boston ; New York : Houghton Mifflin Company, 2002. – 459 p.

Анотація

У статті розглянуті взаємини фольклору з авторською творчістю на матеріалі балади В. Вордсворта “Терен” (“The Thorn”, 1798). Встановлені сюжетно-тематичні паралелі між шотландською усною баладою “Жорстока мати” (“The Cruel Mother”, № 20) та українською народнопоетичною баладою (І–L-20, І–М), їх типологію та самобутність. Простежено функціонування фітоморфного образу “терен” в експозиції вітчизняних пісень про інцест (ІІ–А-1) у межах триади “терем – терен – дерен” із потенціалом до майбутньої трансформації.

Ключові слова: фольклорно-літературні взаємини, фольклоризм, Вільям Вордсворт, дітозгубництво, шотландська і українська народна балада, “The Cruel Mother” (№ 20), поетика, фітоморфний образ, символ, терен.

Аннотация

В статье рассмотрено взаимоотношения фольклора с авторским творчеством на материале баллады В. Вордсворта “Тёрн” (“The Thorn”, 1798). Установлены сюжетно-тематические параллели между шотландской усной балладой “Жестокая мать” (“The Cruel Mother”, № 20) и украинской народнопоетической балладой (I–L-20, I–M), их типологию и своеобразие. Прослежено функционирование фитоморфного образа “тёрн” в экспозиции отечественных песен об инцесте (II–A-1) в пределах триады “терем – тёрн – кизил (дерен)” с потенциалом к будущей трансформации.

Ключевые слова: фольклорно-литературные взаимоотношения, фольклоризм, Вильям Вордсворт, детоубийство, шотландская и украинская народная баллада, “The Cruel Mother” (№ 20), поэтика, фитоморфный образ, символ, тёрн.

Summary

The article examined interrelations of the folklore and the author’s work on the material of W. Wordsworth’s ballad “The Thorn” (1798). It established plot-thematic parallels between the Scottish popular ballad “The Cruel Mother” (№ 20) and the Ukrainian folk-poetic ballad (I–L-20, I–M), their typology and originality. It traced functioning of the phytomorphic image “thorn” in the exposition of native songs about incest (II–A-1) within the triad “terem (tower) – teren (thorn) – deren (Cornelian cherry)” with the potential for its future transformation.

Keywords: folk-literary interrelations, folklorism, William Wordsworth, infanticide, Scottish and Ukrainian folk ballad, “The Cruel Mother” (№ 20), poetics, phytomorphic image, symbol, thorn.

УДК 82.091::821.161.2+821.111–3

Чик Д. Ч.,
кандидат філологічних наук,
Бердянський державний педагогічний університет

АРХЕТИП МУДРОГО СТАРОГО В РОМАНІ “АРИСТИОН, ИЛИ ПЕРЕВОСПИТАНИЕ” В. НАРІЖНОГО ТА “THE HISTORY OF PENDENNIS...” В. ТЕККЕРЕЯ

Романістика українських авторів “другого” ряду першої половини ХІХ ст. донедавна рідко ставала предметом уваги літературознавців. Принагідні згадки про романи І. Кулжинського, В. Наріжного, Є. Гребінки та інших письменників передбачали їхній розгляд як частини російської класичної спадщини або ж обґрунтовували “беззаперечний” вплив взірців російської літератури на творчі методи літераторів. Як наслідок – практично не досліджена у контексті європейських літератур велика проза українських новочасних письменників (за винятком – П. Куліша), яка була написана з кон’юктурних причин російською мовою і тому не здобулася на місце в каноні нової української літератури. Генетичні дослідження вказаного періоду були загальноплановими і тому не дають вичерпної та переконливої відповіді на питання щодо власної ніші цих романів у тогочасному загальноєвропейському літературному процесі.

Цікавим постає питання типології українського та англійського роману виховання першої половини ХІХ ст., зокрема творів В. Наріжного “Аристион, или Перевоспитание” (1822) та В. Теккеря “The History of Pendennis: His Fortunes and Misfortunes, His Friends and His Greatest Enemy” (1848–1850). Переконливо глибоким нам видається ритуально-міфологічний метод дослідження генетичної (запропонований російським літературознавцем Є. Мелетинським) і авторська методика дослідження жанрових систем Н. Копистянської, які, у поєднанні з порівняльно-типологічним методом і результатами напрацювань міфокритиків, дають змогу прояснити спільності та відмінності міфологічної семіосфери, а також важливість останньої для структурування жанру українського та англійського роману виховання даного періоду та жанрового різновиду загалом.

Досліджувані романи зараховуємо до жанру роману виховання, взявши до уваги ключові положення літературознавців М. Бахтіна, С. Гайджюнаса, В. Зарви та інших. М. Бахтін заперечував визначальність наявності сюжету про виховання для генетичного атрибутування твору чи навпаки, розширення характеристик жанру аж до присутності поширених у літературі мотивів становлення та розвитку головного героя. Взявши за вихідне положення становлення героя у зв’язку з конкретними історичними обставинами, М. Бахтін запропонував власну типологію роману виховання, яка не втратила своєї актуальності і сьогодні – п’ять підвидів, а також і найбільш визначні зразки: роман циклічного становлення (твори ідилічної літератури ХVІІІ ст. та “обласницької” літератури ХІХ ст., романи “Titan” (“Титан”) Жан Поля і “Lebensläufe nach Aufsteigender Linie nebst Beylagen A, B, C” (“Життєві